

Rolf Tamnes og Knut Einar Eriksen
Norge og NATO under den kalde krigen

Hentet fra:
NATO 50 år.
Norsk sikkerhetspolitikk med NATO gjennom 50 år.
ISBN 82-90161-61-1

Et tilbakeblikk på tiden før 1949

I 1905 gjenvant Norge sin fulle selvstendighet. Det betydde samtidig slutten på nesten 600 år i union med Danmark og Sverige. Allerede på dette tidspunkt kan vi se som en hovedlinje i norsk utenrikspolitikk en brytning mellom en utadrettet, vestlig orienteringslinje og en tendens preget av isolasjon og isolasjonisme. Den utadrettede, vestlige orienteringslinjen kan ses på bakgrunn av at Norge er omgitt av hav i nord, vest og sør, og der man både i næringspolitikken og utenrikspolitikken kom til å legge stor vekt på havinteressene - på fiske, fangst, skipsfart og senere petroleumsvirksomhet. I dette lå det også en viktig kilde til en norsk ekspansjonspolitikk ut i havet og inn i polarområdene og til en stadig mer utbredt forestilling om at Norge hørte hjemme i den atlantiske verden.

På den annen side finner vi etter 1905 en orienteringslinje preget av isolasjon og isolasjonisme. Vi kan se dette på bakgrunn av Norges tradisjonelle posisjon som en Utkantnasjon, på avstand fra de økonomiske, kulturelle og maktpolitiske sentra i verden. Arven fra tiden under dansk og svensk fjernstyre forsterket denne tendensen, og bidro til at det norske folket senere avviste ordninger som smakte av overnasjonalitet eller "union". I tillegg var det en utbredt oppfatning på norsk side i tiden etter 1905 at landet ikke var militært utsatt: Den geografiske utkantposisjon syntes i seg selv å gi beskyttelse. Denne vurderingen harmonerte godt med den isolasjonistiske impulsen og med det norske ønsket om å holde avstand til maktpolitikkenes dystre realiteter. (Riste 1991)

Norsk forsvars- og utenrikspolitikk etter 1905 ble på denne bakgrunn bygd opp rundt fire ulike forsvarslinjer. Den første var alliansefrihet i fred kombinert med nøytralitet i krig. Norges første utenriksminister Jørgen Løvland fremholdt høsten 1905 at oppgaven måtte være å holde Norge utenfor deltakelse i de kombinasjoner og allianser, som kunne dra landet inn i krigseventyr sammen med noen av "de europæiske krigerstater". Den andre forsvarslinjen var et relativt sterkt forsvar, som var blitt bygd opp fra 1890-tallet og under inntrykk av unionskonflikten med Sverige frem til 1905. I løpet av mellomkrigsårene forfalt imidlertid forsvaret, i Norge som i mange andre land. Den tredje forsvarslinjen var en sterk interesse for kollektive, folkerettslige ordninger. Dette gjenspeilte småstatens behov for å forankre sin sikkerhet i folkeretten, og en forestilling om at Norge kunne spille en sivilisatorisk rolle i internasjonal politikk. Norge ble på denne bakgrunn en sterk tilhenger av Folkeforbundet og senere FN, og dessuten av mekling som en mekanisme for løsning av mellomstatlige konflikter. Den fjerde forsvarslinjen var forestillingen om den britiske garanti, en reserveposisjon for det tilfellet at Norge mot formodning skulle bli dratt inn i stormaktskriger. Det ble ansett som livsviktig å komme på britisk side i en stormaktskonflikt. På norsk side gikk man ut fra at britene med sin store flåte og i egen interesse ville se seg tjent med å beskytte Norge. Å ivareta et vennskapelig forhold til Storbritannia ble ansett som en oppgave av største viktighet i norsk utenrikspolitikk. Noen allianse var det likevel ikke tale om: Bindingen til Storbritannia hadde en implisitt karakter og ble sjelden uttalt offentlig.

Statsminister Gunnar Knudsen uttalte imidlertid i 1908 at dersom Norge kom under press, "we shall place our trust in the British nation, ...". (Berg 1995: 96)

De to verdenskrigene skulle komme til å utfordre nøytralitetspolitikken, samtidig som de synliggjorde bindingen til Storbritannia. Første verdenskrig ble den første forsmak på den totale krig, der det knapt var rom for en upartisk nøytralitetspolitikk. Norges forsøk på å holde seg nøytralt ble i løpet av krigen satt på mange harde prøver. Etter hvert endte Norge opp som en "nøytral alliert", som i praktisk politikk lente seg mot og favoriserte Ententemaktene. Dette illustrerte igjen Norges preferanse, når man først måtte velge side. Det var likevel først den tyske invasjonen i april 1940 som kullkastet nøytralitetspolitikken. Landets geografiske beliggenhet ga ikke lenger beskyttelse. Norge ble umiddelbart en faktisk alliert med Storbritannia, et samarbeid som ble formalisert gjennom en militæravtale i mai 1942. Parallelt med dette tok den norske utenriksledelsen i landflyktighet i Storbritannia til orde for at norsk sikkerhet etter krigen måtte sikres gjennom et nært nordatlantisk samarbeid med Storbritannia og USA. Disse tankene ble nedfelt i dokumentet "Hovedlinjer i norsk utenrikspolitikk", som den norske London-regjeringen vedtok i mai 1942.

Mot slutten av krigen ble ideen om et atlantisk forsvarssamarbeid overskygget av oppgaven med å opprette en ny verdensorganisasjon. Samtidig ble det viktig å etablere vennskapelige forbindelser med Sovjetunionen, som nå fremsto som en mektig aktør på den internasjonale scenen og i Norges nærområder. Dette førte til viktige justeringer på norsk side. I desember 1945 ga USAs ambassadør i Norge denne treffende karakteristikken av norsk utenrikspolitikk: "1. Pro-UK-US to the greatest extent she dares. 2. Pro-Soviet to the extent she must. 3. Pro-UN to the greatest extent she can". (Cole 1989: 120-21) Tanken om alliansesamarbeid i fred kunne på denne bakgrunn ikke lenger realiseres, og Norge søkte for en tid i noen grad å spille en rolle som brobygger i internasjonal politikk.

Annen verdenskrig representerte likevel et grunnleggende skifte. Vi kan på dette tidspunkt identifisere fem grunnsetninger for norsk sikkerhetspolitikk, som skulle bli retningsgivende i alle år senere: 1) Norge ville bli trukket med dersom det skulle komme en ny stormaktskrig; 2) som småstat ville Norge trenge militær hjelp utenfra; 3) hjelpen måtte søkes hos vestmaktene; 4) den måtte forberedes i fred for å bli effektiv i krig; og 5) Norge trengte selv et sterkt og moderne forsvar som kunne holde ut på egen hånd til hjelpen kunne komme.

Disse grunnsetningene farget norsk forsvarsplanlegging på slutten av annen verdenskrig, og de ble i noen grad fulgt opp etter krigen gjennom såkalte funksjonelle bindinger til Storbritannia, også omtalt som en semiallianse. Britene bisto således Norge med våpen og opplæring. Den norske tysklandsbrigaden (1947-53), hvis oppgave i første omgang var å overvåke Tyskland, inngikk i den britiske Rhin-armeen. Den norske sikkerhetspolitiske doktrinen i denne perioden kan på denne bakgrunn betegnes som alliansefrihet i fred med sikte på alliansetilknypning i krig.

I 1947-48, under inntrykk av den intensiverte kalde krigen, ble spørsmålet om en tettere binding til vestmaktene brakt på bane. I 1947 besluttet Norge å delta i det politisk-økonomiske samarbeidet tuftet på Marshallplanen, noe som også markerte at USA og ikke lenger Storbritannia nå fremsto som den fremste referansemakt for Norge. Med de dramatiske hendelsene i Europa tidlig i 1948 ble spørsmålet om et vestlig forsvarssamarbeid satt på dagsorden. Helst så norske myndigheter at det ble funnet en skandinavisk løsning med en binding til vestmaktene, men forhandlingene om en slik ordning førte ikke frem. Alternativet for Norge ble å gå med i Atlanterhavspakten i 1949. Valget var smertefullt, særlig for det

regjerende Arbeiderpartiet, men kun 13 representanter stemte til slutt imot i Stortinget. Medlemskapet innebar en formalisering og en utdypning av bindingen til vestmaktene.

Den brytningen som her er skissert i norsk forsvars- og utenrikspolitikk før 1949 mellom en atlantisk orientering og en tendens til isolasjon og isolasjonisme, utgjør et viktig trekk ved norsk politikk også etter 1949, selv om tyngdepunkt og uttrykksformer endret seg under inntrykket av den kalde krigen og NATO-samarbeidet. Vi skal i det følgende dvele ved to sett hovedspørsmål i norsk forsvars- og utenrikspolitikk i perioden etter 1949: Vi skal for det første drøfte Norges holdning til de bredere stormaktspolitiske spørsmål, med særlig vekt på atlantehavssamarbeidet, NATOs politikk overfor utfordringer utenfor alliansens ansvarsområde, samt synet på avspenning og forholdet til kommuniststatene. Vi skal for det andre tegne et bilde av den forsvarsmessige og utenrikspolitiske utviklingen i nordområdene, der vi vil dvele ved forholdet til Sovjetunionen, ved vestmaktens militærstrategi i regionen, samt ved norsk sikkerhetspolitisk tenkning i forbindelse med nordproblemene.

Norges syn på internasjonale hovedspørsmål under den kalde krigen

Som småstat hadde - og har - Norge relativt liten innflytelse på den bredere internasjonale utviklingen. Heller ikke innenfor NATO kunne Norge regne med å sette sitt preg på beslutningsprosessene. Dette ble vanligvis ikke oppfattet som et stort problem på norsk side. Norske og allierte behov og vurderinger var stort sett sammenfallende. Norge tok på mange felter aktivt del i den vestlige oppdemmingspolitikken overfor kommuniststatene. Det hadde sammenheng både med en skarp ideologisk avstandtaket fra det kommunistiske system og med en utbredt oppfatning av at sovjetblokken representerte en militær trussel. Alliansetilhørigheten og den sovjetiske imperiepolitikken bidro til å befeste disse norske grunnholdningene. Om innflytelsespotensialet ikke var stort, så ga likevel medlemskapet i NATO muligheter for å bli hørt. En viktig politisk rettesnor i norsk alliansepolitikk var å søke innflytelse gjennom å vise vilje til samarbeid - en holdning som hadde utviklet under annen verdenskrig, da den norske regjeringen befant seg i eksil i Storbritannia.

Om Norge i det store og hele var et lojalt NATO-medlem, kan vi samtidig identifisere enkelte forsiktige norske utenrikspolitiske avvik eller særtrekk i forhold til hovedstrømmingene innenfor Atlanterhavssamarbeidet. På 50-tallet var Norge for eksempel en sterk tilhenger av et omfattende atlantisk samarbeid så vel på det militære som på det politiske og handelsmessige området. Dette ble sett på som nødvendig både som en oppdemming mot den sovjetiske trusselen og for å hindre et uønsket overnasjonalt vesteuropeisk samarbeid. Denne interessen fortapte seg likevel mot slutten av 50-årene: Etter hvert foretrakk norske myndigheter at NATO primært forble en forsvarsorganisasjon.

Som forkjemper for alliansens nordatlantiske og demokratiske profil var Norge i utgangspunktet imot at Italia og noe senere Hellas og Tyrkia ble medlemmer av NATO. Frem til 1975 var det i første rekke Norge som blokkerte for at Franco-Spania kom med i alliansen. For å gjøre beslutningsprosessene mer demokratiske, fremsto Norge på 50-tallet som en sterk tilhenger av at NATO etablerte en parlamentarikerforsamling, og norske utenriksministre var blant pådriverne for å styrke de politiske rådslagningene i A-pakten. De fremhevet at dette var nødvendig for at stormaktene ikke skulle handle overilt og helt på egen hånd. (Eriksen og Pharo 1997: 31-54)

Samtidig med dette var Norge på vakt mot at NATO utvidet sitt engasjement på ulike områder. Norge gikk fremfor alt sterkt imot at Atlanterhavsalliansen skulle engasjere seg utenfor sitt geografisk definerte forsvarsområde, og at NATO-landene skulle opptre som en

enhetlig blokk i FN og andre internasjonale organisasjoner. Norge var heller ingen tilhenger av at A-pakten engasjerte seg på nye felter som for eksempel utviklingshjelp og natur- og miljøvern. Norges økende engasjement overfor den tredje verden og det globale miljø fant derfor fortrinnsvis sted i andre internasjonale fora.

Norge var videre gjennomgående en sterk tilhenger av avspenning, rustningskontroll og balansert nedrustning. I perioden 1955-65 gikk Norge innenfor NATO i bresjen for ikke-spredning av kjernevåpen, prøvestans og for en nedrustet sone i Sentral-Europa, noe som tidvis avfødte skarpe allierte reaksjoner. Ønsket om å opptre som brobygger og fredsmegler satte også et visst preg på norsk utenrikspolitikk. Da oljepengene fra 70-årene tok til å stømme inn, ble det dessuten lettere å gi raus økonomisk bistand til den tredje verden. Slik kom Norge i egne øyne til å fremstå som en moralsk stormakt, riktignok ofte i hard konkurranse med Sverige og Danmark. Det har dessuten i alle etterkrigsår vært strenge restriksjoner på norsk våpeneksport til land utenfor NATO og til ikke-demokratiske regimer.

Motivene for norsk politikk på disse områder var ulike. I sine memoarer beskrev tidligere utenriksminister John Lyng småstatenes rolle slik:

Ingen kan mistenke dem for å drive maktpolitikk for egen regning. I en internasjonal atmosfære som ellers er forgiftet av mistenksomhet, kan de [små land] derfor ofte ha en misjon som varsomme formidlere og meglere. Misforståelser kan bringes ut av verden, uklart formulerte standpunkter kan avklares, motsetninger kan dempes ned, forsiktige politiske signaler kan formidles. (Lyng 1976: 72)

Hvis vi ser på norsk østpolitikk spesielt, så var siktemålet etter evne å bidra til stabilitet og avspenning, gi folk i øst muligheter til bedre levekår og stimulere til systemendring. Østpolitikken hadde likevel langt fra et enhetlig preg. Den varierte med den internasjonale situasjonen, de ulike kommuniststatenes politikk og betydning og med indrepolitiske forhold i Norge. Den kalde krigen og den vestlige alliansens krav til solidaritet la samtidig tunge føringer på hvor langt det var mulig for Norge å utforme særstandpunkter og praktisere en særegen politikk.

De skarpe stormaktsspenningsene fra 1947 frem til 1955 førte at de statlige forbindelsene mellom Norge og østblokkstatene ble svært beskjedne, og de østlige ambassaderepresentantene i Oslo hadde begrenset kontakt med norske politiske miljøer. Det internasjonale tøværet etter 1955 gjorde det mulig for Norge å innlede et nærmere samarbeid med en del kommunistland. Dette kom blant annet til uttrykk ved at statsminister Einar Gerhardsen i 1955 avla et offisielt besøk i Sovjetunionen. I 1967 besøkte Otto Grieg Tidemand som den første forsvarsminister fra et NATO-land lederne i Kreml. På denne tiden, under inntrykk av den nye tyske østpolitikken under Willy Brandt, kom Norge til å virke som en budbringer og forsoner, som søkte å overbevise skeptiske østeuropeere om at den tyske holdningsendringen var ekte, men som også manet til større smidighet fra østblokkens side. Norges vilje til omprøving viste seg også i støtten til tanken om en alleuropeisk sikkerhetskonferanse, som skulle bli realisert med Helsinki-erklæringen i 1975. (Halvorsen 1998)

Til tross for enkelte tilbakeslag i kjølvannet av sovjetiske militære intervensjoner i Øst-Europa og den tredje verden, ble under skiftende regjeringer det tosidige samarbeidet med øststatene utvidet på 60-, 70- og 80-tallet. Det norske ønsket om å utbygge kontaktene hadde

imidlertid også sine omkostninger. For å stå på god fot med den østlige nabostaten kritiserte Norge ugjerne Sovjetunionens ublide behandling av kristne, jøder og dissidenter.

De norske samarbeidsbestrebelsene kom særlig til uttrykk i forholdet til Sovjetunionen og Jugoslavia, i en kortere periode også til Polen. Kontaktene med de andre kommuniststater var heller beskjedne. Med Øst-Tyskland eller DDR etablerte Norge først normale diplomatiske og handelspolitiske forbindelser i 1973. Ikke-ankjennelsespolitikken var primært et produkt av den kalde krigen og allierte ønskemål, men også av norsk avsky for et spesielt undertrykkende regime. Det østtyske paradiplomatiets bestrebelsler for anerkjennelse fikk imidlertid etter hvert støtte fra flere ikke-kommunistiske miljøer. Det ble dels vist til at Øst-Tyskland med sitt stabile styre ut fra en folkerettslig betraktning hadde krav på anerkjennelse, dels at en anerkjennelse ville fremme så vel internasjonal avspenning som norske handelsinteresser. Norsk idrettsbevegelse og fiskerinæring ble etter hvert pådrivere for en normalisering. Den restriktive allierte innreisepolitikken hindret idrettsutveksling, og den norske saltsilden og fiskehermetikken var vanskelig å få avsatt andre steder. Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland var imidlertid hele tiden først og fremst avhengig av Forbundsrepublikkens politikk. Først etter den fulle vesttyske anerkjennelse av DDR var det mulig for Norge å etablere ordinære diplomatiske og handelsmessige forbindelser. (Hendriksen 1994)

Også Norges forhold til Ungarn og Tsjekkoslovakia var beskjedent under den kalde krigen. For Tsjekkoslovakias del hadde det sammenheng med Praha-kuppet våren 1948 og sovjetblokkens militære intervensjon i 1968. Norges forbindelser med Ungarn ble ytterligere innskrenket etter den mislykkete oppstanden i 1956. János Kádár's regime ble lenge sammenlignet med Quislings. (Midttun 1997) Også de norsk-rumenske relasjonene var ytterst begrensede frem til sist på 60-tallet. Ceausescu-regimets alliansefrie utenrikspolitikk gjorde imidlertid Romania etter hvert mer interessant som samtalepartner. De norske politiske og handelsmessige forbindelsene med Bulgaria, og i enda større utstrekning med Kina, Cuba og Albania, var under det meste av den kalde krigen svært begrensede.

Mellom Norge og Jugoslavia utviklet det seg derimot internasjonalt sett et relativt tett forhold. Dette varte helt frem til Josip Titos død. På 50-tallet finner vi her det eneste eksempel på at norske sosialdemokrater samarbeidet med et kommunistparti. Bare det britiske Labour-partiet etablerte tilsvarende kontakter. De statlige forbindelsene ble imidlertid raskt viktigere. Ved siden av fellesinteressene på det utenrikspolitiske feltet må det etter forholdene nære norsk-jugoslaviske samarbeidet ses i sammenheng med nordmenns assistanse til serberfangene under krigen, den norske interessen for det jugoslaviske bedriftsdemokratiet og den optimistiske troen på en utvikling i retning av blandingsøkonomi og demokrati. Disse forestillingene førte til at så vel norske politikere som diplomater tenderte til å nedtone både de etniske spenningene og de politiske og økonomiske skyggesidene ved Titos autoritære regime. Unntaket var Haakon Lie og noen av hans meningsfeller som blant annet skarpt og konsekvent kritiserte Titos undertrykkelse av de opposisjonelle.

De tosidige kontaktene ga partene gjensidige gevinster med hensyn til utformingen og iverksettingen av utenrikspolitikken. For Norge gjaldt det å holde seg godt orientert om østblokkens overveielser og politikk. Utenriksledelsen antok at jugoslavene med sine forbindelser til de østlige nabolandene og sin sterke posisjon blant de alliansefrie statene hadde spesielle forutsetninger for å analysere utviklingen både i kommunistblokken og i den tredje verden. For Jugoslavias del spilte Norges formidlerrolle i FN og dels også i NATO en viss rolle. De norske bestrebelsene på å bygge ut varebytte og produksjonssamarbeid med

Jugoslavia ble derimot langt på vei en fiasko. Jugoslavia hadde ikke stort å tilby norsk næringsliv og norske forbrukere. (Moen 1997)

På norsk side fantes en rekke aktører med ulike målsettinger og forventninger om hva åpningen østover kunne føre til, så vel i forholdet til østblokken som internt i Norge. I noen grad lå de norske forventningene tett opptil de langsiktige målsettingene for den overordnede vestlige oppdemningspolitikken, nemlig å svekke båndene innad i østblokken. Særlig de tette polsk-norske kontaktene og samarbeidet om soneforslagene (Rapacki-planen, senere Gomulka-planen) hadde som utgangspunkt ikke bare nedrustning og brobygging, men også en ambisjon om å løsne båndene mellom Polen og Sovjetunionen. Polske politikere på sin side ga uttrykk for at Norge var det NATO-landet de hadde mest til felles med, og at de også foretrakk samarbeid med Norge fremfor det alliansefrie Sverige på grunn av Norges tilhørighet i NATO. (Eriksen og Pharo 1997: 221-22).

Forholdet til Sovjetunionen i nordområdene

Mens Norge etterstrebet en utvidet dialog med østblokken generelt, så var norske myndigheter på den annen side langt mer reserverte overfor tanken om et samarbeid med russerne i nord. Dette skyldtes tre særlige forhold. Det første forholdet var det såkalte dimensjonsproblemet, nemlig den i regional sammenheng åpenbare sovjetiske militære overlegenhet i nord. Med fremveksten av kolabasene ble denne ubalansen særlig iøynefallende. Utbyggingen skjød for alvor fart i 60-årene, og den fortsatte med uforminsket styrke frem til Sovjet-imperiets fall. Nordflåten rommet en økende andel av de strategiske atomubåtene. I løpet av 60-årene ble Nordflåten større enn Østersjøflåten på dette området. I 1985 hørte 2/3 av Sovjetunionens strategiske ubåter hjemme i nord. Nordflåten omfattet dessuten luft- og havgående styrker som ble stadig mer slagkraftige. Samtidig med denne styrkeoppbyggingen ble russernes øvelsesvirksomhet skjøvet lenger ut i Norskehavet og Nord-Atlanteren, inntil et topp-punkt ble nådd med Summerex i 1985. Gjennom dette ble NATOs sjømilitære overlegenhet utfordret; "the days of the free lunch are gone," fremholdt sjefen for NATOs atlantehavskommando, admiral Isaac C. Kidd, i 1976. (Tamnes 1997: 34)

Norge ble på denne bakgrunn stilt overfor en betydelig regional ulikevekt. Utenriksminister Knut Frydenlund illustrerte dette dimensjonsproblemet med følgende bilde i en samtale med viseutenriksminister Igor Zemskov i 1977: Dersom du går til sengs med en bjørn, så kan bjørnen være så snill som bare det, men snur den seg i søvne, kan den knuse deg. (Frydenlund 1982: 85, 92)

Det andre problemet sett med norske øyne var Sovjetunionens trusseldiplomati, grensekrenkelsener og utstrakte spionasje på norsk territorium. Når det gjaldt trusseldiplomatiet, benyttet russerne dette fremgangsmåten primært i forbindelse med juridiksjons- og forvaltningsproblemene på Svalbard og i Barentshavet. Høydepunktet i trusselpolitikken var likevel en styrkedemonstrasjon helt opp mot den norske grensen i 1968. Ti år senere oppsto det en fortettet nervekrig etter at et sovjetisk rekognoseringsfly fløy inn i fjellveggen på Hopen. "Det er da i slike situasjoner at en utenriksminister setter pris på å være medlem av en forsvarsallianse," skrev Frydenlund senere. (Frydenlund 1982: 100)

Det tredje problemet var at sovjetiske myndigheter etterstrebet et tosidig samstyre eller kondominium med Norge. I dette lå det også et forsøk fra russisk side på å trenge en kile inn i Norges samarbeid med vestmaktene. Dette problemet var særlig iøynefallende på Svalbard og Nordkalotten samt i Barentshavet. Av frykt for de sikkerhetsmessige konsekvensene gikk norske myndigheter også imot flere konkrete forslag til grensesamarbeid som enten ble

fremmet av russerne eller lokalbefolkningen i Finnmark. Ikke minst overvåkingspolitiet og Forsvaret var bekymret for følgene av et utvidet grensesamkvem. På 70-tallet avviste Norge videre sovjetiske fremstøt for en omfattende og avtalefestet tosidig konsultasjonsordning. Sovjetunionen inngikk på denne tiden slike avtaler med flere land. Som en liten nabostat følte Norge et behov for å trå spesielt varsomt og unngå arrangementer som kunne åpne for russisk innsynsrett og for et samstyre. (Se for øvrig Holtsmarks bidrag).

Samarbeid med russerne ble mot denne bakgrunn forsøkt forankret i multilaterale samarbeidsordninger med vestlig deltakelse. I spørsmålet om petroleumsvirksomhet i Barentshavet utformet således Norge på 80-tallet en strategi der man av økonomiske, teknologiske og utenrikspolitiske grunner etterstrebet en rimelig balanse mellom norske og utenlandske oljeselskaper, og mellom europeiske og amerikanske. Vi gjenfinner dette multilaterale perspektiv også i Barentsregionsamarbeidet, som Norge tok initiativet til i 1993.

Likevel kom det i stand et visst samarbeid på Nordkalotten etter hvert, særlig etter 1955. Dette kom særlig til uttrykk i et vellykket fiskerisamarbeid, og den storstilte felles kraftutbyggingen i Pasvik på 50-, -60- og 70-tallet, av russerne kalt "fredens kraftverk". En del turisme og idretts- og kulturutveksling fant også sted på Nordkalotten under den kalde krigen, og langt fra alltid i den statlige og kontrollerte regi som myndighetene ønsket. Andre samarbeidstiltak, som det visumfrie "drikkehullet" i Jernteppet i Boris Gleb, ble av sikkerhetsmessige grunner i 1965 raskt avvirket av norske politikere. Enkelte ordninger ble dessuten indrepolitisk omstridte, som den såkalte gråsonavtalen fra 1977.

Det store vendepunktet i samarbeidet med russerne kom med det flernasjonale samarbeidet i Barentsregionen på 90-tallet. Selv om problemene i dette samarbeidet har vært mange, kan det dokumenteres en positiv utvikling på flere områder, ikke minst på de kulturelle og vitenskapelige områdene. (Eriksen og Pharo 1997: 193-229; Tamnes 1997: 332-337; Stokke og Tunander 1994)

Vestlig stormaktsstrategi i nordområdene

Hvilken plass hadde Norge og nordområdene i NATOs og USAs overordnede strategi under den kalde krigen? Tre ulike strategier bør særlig nevnes, også fordi de påvirket Norges plassering på forskjellige måter. (Tamnes 1991)

Den første var polarstrategien, basert på fly og missiler utstyrt med kjernevåpen – det mest revolusjonerende i det strategiske bildet etter annen verdenskrig. Norge ble berørt både på grunn av sin fremskutte beliggenhet og fordi den korteste luftlinjen mellom supermaktene gikk over nordområdene. Frem til 60-tallet hadde leveringsmidlene gjennomgående så kort rekkevidde at amerikanske fly trengte fremskutte baser, såkalte stepping stones, for å nå mål i Sovjetunionen. Dette var bakgrunnen for SAC-avtalen fra 1952. Denne åpnet for at USAs Strategic Air Command (SAC) skulle kunne benytte Sola og Gardermoen for mellomdistansebombefly, eskorte-fly og rekognoseringsfly i en krise- eller krigssituasjon. Arrangementet, som blant annet omfattet sambandsanlegg, forhåndslagre og stasjonering av noen titalls amerikanske teknikere, sto ved lag i sin opprinnelige form til 1960. Da var det ikke lenger behov for denne typen fremskutte baser i Norge. I den interkontinentale tidsalder ble Norges betydning primært en funksjon av at transittutene gikk over nordområdene, og at Norge lå nær Sovjetunionens strategiske basekomplekser og installasjoner i nord. I dette lå en viktig grunn til at Norge ble en betydelig etterretningsmakt.

Den andre var kontinentalstrategien, hva vi noe forenklet kan betegne som SACEURs horisont. Her lå vekten på Sentral-Europa, med Norge som en periferistat, en flanke. Men også flanker kan tidvis være av stor betydning. I Norges tilfelle gjaldt dette i særlig grad i to perioder. Første gangen var tidlig på 50-tallet, da Sør-Norge og nærliggende områder fremsto som en viktig taktisk flanke i forhold til hovedfronten på Kontinentet. Vest-Europas forsvar var på denne tiden ytterst dårlig, først og fremst fordi Forbundsrepublikken ennå ikke var gjenopprustet. Strategien til SACEUR, general Dwight Eisenhower, var å angripe russiske fremrykninger i sentrum fra flankene – blant annet fra sørnorske flyplasser og fra hangarskip i Nordsjøen. Med oppbyggingen av et mer robust forsvar i Sentral-Europa kom dette perspektivet igjen mer i bakgrunnen.

Andre gangen Norge og nordflanken ble gjenstand for betydelig interesse, var fra slutten av 70-tallet og frem til slutten på den kalde krigen. Hovedfunksjonen var nå ikke som en taktisk, men som en strategisk flanke i NATO-strategien. Flankeforsvaret og Norge ble sett i sammenheng med bestrebelsene på å sikre NATOs forsyningslinjer til Europa og dermed også forsvaret av Sentral-Europa. En av grunnene til denne interessen for nordområdene var fremveksten av kolabasene.

Den tredje var den maritime strategien. Fra slutten av 70-tallet kan vi på vestlig side se fremveksten av den fremskutte maritime strategien bygd opp rundt hangarskipene. Dette nådde sitt høydepunkt med Reagan-administrasjonens gjenoppbygging av marinen og med NATOs nye maritime konsept (CONMAROPS) i 1982. Fremskutte operasjoner innebar en økt vektlegging av Norskehavet, med et ledsagende behov for å trekke veksler på Norge. Vi fikk for det første det såkalte Vestfjorden-konseptet, der hangarskip i en krise- eller krigssituasjon skulle føres nordover nær norskekysten og plasseres i ly av Lofotveggen. Den første utprøvingen fant sted under øvelsen Ocean Safari i 1985. Vi fikk for det andre allierte fremstøt for utbygging av nye støttepunkter i Norge. Denne prosessen kulminerte med den såkalte logistikk-saken i 1987, der SACLANT foreslo en rekke nye utbyggingstiltak. Denne planen ble ikke gjennomført, først fordi norske myndigheter var skeptiske, senere fordi prosjektet fikk lavere prioritet etter avslutningen av den kalde krigen.

Vi har her skissert tre vestlige strategiske perspektiver under den kalde krigen. Hvordan blir bildet hvis vi ser perspektivene i sammenheng? Det første forhold er at nordregionen etter hvert fremsto som svært sentral i det storstrategiske kappløpet. Dette ble særlig tydelig utover på 80-tallet. Enkelte analytikere antydte endog at området var i ferd med å bli en strategisk front. Det andre forhold var Norges betydning som en etterretningsbase. Det er grunnlag for å hevde at Norges viktigste bidrag til det vestlige forsvarssamarbeidet under den kalde krigen var som varslings- og etterretningsbase. Så sent som i januar 1992, kort tid før USAs støtte til norsk etterretning ble kraftig redusert, skrev forsvarssjef Torolf Rein etter et besøk i USA at "det er tydelig at Norge har en solid fot innenfor dørene i CIA. Det var stor forståelse for og støtte til vår aktivitet og det samarbeid vi har." (Tamnes 1991: 71) Et tredje forhold var utbyggingen av flankeforsvaret gjennom assistanse utenfra. På slutten av den kalde krigen hadde 24.000 mann og 200-300 fly Norge som eneste eller som høyt prioritert innsatsområde. I tillegg inneholdt forsterkningsplanene maritime styrker og andre enheter med nordregionen som et mulig innsatsområde. Alt dette var koordinert i et samstemt nettverk av avtaler. Hjelpen ble dessuten mer troverdig på grunn av utbyggingen av baseanlegg og økt forhåndslagring. En meget sterk økning i investeringer i Norge gjennom NATOs infrastrukturprogram på 80-tallet illustrerer denne styrkeoppbyggingen.

Dette bringer oss over til et fjerde forhold, nemlig den store økonomiske støtten til Norge utenfra gjennom den kalde krigen. Gjennom Marshall-planen, Våpenhjelpen og NATOs infrastrukturprogram mottok Norge støtte tilsvarende 125 milliarder 1995-kroner. I tillegg kom verdien på det materiell som ble lagret eller planlagt overført til Norge. Dette ble i 1990 beregnet til omlag 30 milliarder kroner. Til sist må nevnes en betydelig økonomisk og teknisk støtte til Forsvarets forskningsinstitutt og til norsk etterretningstjeneste. (Tamnes 1997: 63-64)

Norsk sikkerhetspolitikk innenfor NATO

Kjernen i norsk sikkerhetspolitikk under den kalde krigen var den atlantiske orientering og forsøkene på å binde vestmaktene til forsvaret av Norge. Dette ble imidlertid forsøkt balansert med en ambisjon om ikke å utfordre Sovjetunionen og kritiske opinionsgrupper hjemme. Forholdet til Sovjetunionen ble på denne bakgrunn kjennetegnet av en brytning mellom avskrekking og beroligelse. Omvendt kan politikken overfor vestmaktene og NATO betegnes som en spenning mellom invitasjon og integrasjon på den ene side og avskjerming på den annen. (Holst 1967; Tamnes 1987)

I analysen av norsk alliansepolitikk er det fruktbart å ta utgangspunkt i to av grunnsetningene som alt er nevnt: At det norske forsvaret måtte kunne holde ut på egen hånd inntil Norge kunne få effektiv hjelp utenfra, og at hjelpen måtte forberedes i fred for å bli tilstrekkelig effektiv i krig. Disse grunnsetningene la grunnlaget for en norsk invitasjonspolitik overfor vestmaktene. Den sentrale forbindelsen var naturlig nok til USA - en forbindelse som var så dominerende at det er rimelig å tale om "en allianse i alliansen". Norske myndigheter bestrebet seg imidlertid på å gjøre "flaggborgen" så bred som mulig, både for militært å gi forsvaret økt troverdighet og for politisk å dempe inntrykket av en ensidig avhengighet av supermakten USA.

Norges invitasjons- og integrasjonspolitik kom særlig til uttrykk i bestrebelsene på å oppnå alliert militær hjelp utenfra og i arbeidet med kommando-ordningen.

Arbeidet for å oppnå vestlig ryggdekning har utgjort et viktig, gjennomgående trekk i norsk sikkerhetspolitikk etter annen verdenskrig. Dette kan illustreres med tre eksempler, to av dem hentet fra kritiske faser i den kalde krigen, det tredje fra tiden etterpå. Tidlig i 1948 gikk den kalde krigen som nevnt inn i en mer tilspisset fase. Norske myndigheter utelukket ikke muligheten for krig. I denne situasjonen tok den politiske ledelse kontakt med briter og amerikanere for å få avklart Norges plass i vestmaktens strategi og utsiktene til hjelp hvis det skulle bryte ut krig. Det startet med en underhåndshenvendelse fra forsvarsminister Jens Chr. Hauge 28. januar 1948, og kulminerte med nok et initiativ 8. mars. Den siste henvendelsen er særlig interessant, fordi den kom å utløse arbeidet med å få opprettet A-pakten. Den 11. mars – tre dager etter det norske utspillet – tok den britiske utenriksminister kontakt med sin amerikanske kollega og anmodet om at tiden nå var inne til å diskutere en atlantisk forsvarspakt, "before Norway goes under" som han uttrykte det. Dette dannet opptakten til forhandlingene om Atlanterhavspakten. (Skodvin 1971; Eriksen 1972; Lundestad 1980; Sverdrup 1996)

På 70-tallet endret det sikkerhetspolitiske grunnlaget seg til det verre for Norge. Dette skyldtes både sammenbruddet i avspenningspolitikken og Sovjets kraftige styrkeoppbygging i nord. Mange fryktet at det kunne bli vanskelig å bringe forsterkninger til Norge. Norske myndigheter svarte igjen med en pågående invitasjonspolitik. Denne ble særlig kraftfull etter at Rolf Hansen overtok som forsvarsminister og Johan Jørgen Holst som statssekretær i 1976. I desember samme år opprettet Norge og USA en bilateral studiegruppe. Holst skrev ved

opprettelsen at dette var "et av de viktigste initiativ vi har stått overfor i sikkerhetspolitikken på mange år." (Tamnes 1997: 85) Dette viste seg å være riktig. Studiegruppen ble et kraftsentrum i arbeidet for å styrke flankeforsvaret i det neste tiåret. Gruppen bidro utvilsomt til den vestlige styrkeoppbyggingen i nord på 80-tallet.

Sovjet-Unionens fall og det geopolitiske hamskiftet på 90-tallet har medført at nordområdene er kommet i skyggen av andre og mer påtrengende utfordringer. Konfrontert med faren for å bli marginalisert og igjen bli "den glemte flanken" i NATO har norske myndigheter også denne gangen svart med en tradisjonell invitasjonspolitik, for å redde hva som reddes kan. Dette har til tider vært en ensom kamp, men den har ikke vært resultatløs, verken når det gjelder bestrebelsene på å bevare ordningen med forberedt bistand i form av baseskjeletter, øvelser og forhåndslagring, eller ordningen med at enkelte allierte avdelinger er øremerket eller avgitt for innsats i Norge. De kanskje mest konkrete uttrykk for hamskiftet i Norges disfavør på 90-tallet er at støtten til Norge fra NATOs infrastrukturprogram er blitt beskjeden og at USA har foretatt en dramatisk reduksjon i støtten til norsk etterretningsvirksomhet.

Også kommando-ordningen kan settes inn i et invitasjons- og integrasjonsperspektiv. Også her søkte Norge løsninger som kunne binde vestmaktene, fremfor alt USA, til forsvaret av Norge. Dette var igjen særlig påfallende i de formative årene, ved opprettelsen av Europakommandoen og Atlanterhavskommandoen i 1951-52. Norske myndigheter var den gangen opprinnelig inne på tanken om kun å knytte seg til Atlanterhavskommandoen.

Tanken om en bilateral ordning med USA på utsiden av kommando-systemet ble også luftet. Resultatet ble som kjent at Norge kom med i begge hovedkommandoene. Like interessant er bestrebelsene på å dimensjonere Nordkommandoen slik at den bandt støttemaktene til flankeforsvaret. Både USA og Storbritannia ville helst unngå en for markant deltakelse i Nord-Europa. De foretrakk en skandinavisk sjef, som kunne bli en svenske hvis Sverige kom med i NATO. Ordningen var uakseptabel for Norge, som ville ha en amerikansk øverstkommanderende i nord, subsidiært en britisk. Etter dramatiske forhandlinger i mars 1951 ble utfallet at en britisk admiral entret sjefsstolen. Sjefen for luftstridskreftene ble amerikansk, noe som sikret "a hook in the nose of the US Air Force", som Jens Chr. Hauge uttrykte det senere. (Tamnes 1987: 69) Det var symptomatisk for tidens strategiske tenkning at den første sjefen ved Nordkommandoen var admiral, men også at han fra 1953 ble en general.

Her berører vi et annet stridsspørsmål, nemlig nordflankens strategiske egenart og hvilke følger dette måtte få for kommando-ordningen. Spørsmålet kom opp igjen på slutten av 60-tallet, da norske myndigheter for en tid igjen forsøkte å få en britisk admiral som sjef ved Nordkommandoen. Motivet var å tilpasse kommandoen til et nytt strategisk bilde i nord, preget av en sterk utbygging av kolabasene. Dette førte imidlertid ikke frem.

Et annet omdiskutert spørsmål gjaldt Danmarks og Schleswig-Holsteins tilknytning til Nordkommandoen. De hørte hjemme her opprinnelig. Da imidlertid tyskerne kom med i NATO-samarbeidet fra 1955, ønsket de å samle Vest-Tyskland og helst også Danmark under Sentralkommandoen. Her gjorde imidlertid Norge og Danmark felles sak, og resultatet ble at området nord for Elben kom under Nordkommandoen, med BALTAP som underkommando fra 1962.

Vi skal ikke her gå nærmere inn på diskusjonen om den nye kommando-ordningen etter den kalde krigen, annet enn å påpeke at vi her kan se elementer av både brudd og kontinuitet.

Kontinuiteten ligger fremst i at Norge på den ene siden har fått beholde et flernasjonalt hovedkvarter på norsk område, og at det gjennom den nye regionale kommandoen for det nordlige Europa er blitt etablert en sterk forbindelse til Danmark og Sentral-Europa. På den annen side har Storbritannia og USA fått en mindre sentral rolle i de europeiske kommandoled som berører Norge mest direkte. Det samlede bildet peker derfor i retning av at det kan bli vanskeligere enn før å vinne gehør for utfordringene i nord. (Tamnes 1991: 142)

I tillegg til det atlantiske invitasjons- og integrasjonsperspektivet i norsk sikkerhetspolitikk finner imidlertid også en isolasjonistisk impuls og en trang til avskjerming - motivert i hensynet til Sovjet, i noen grad til Finland og til en kritisk hjemlig opinion. Det var på ingen måte uvanlig at de ulike europeiske NATO-land forfektet særstandpunkter eller markerte en uenighet i forhold til særlig USA. Uttrykksformene var imidlertid forskjellige, og i det norske tilfellet kom det særlig til å handle om begrensninger på det allierte nærværet i Norge, slik dette ble nedfelt de selvpålagte restriksjonene. Felles for dem var at de kun gjaldt i fredstid, og at de ikke var regulert i traktat eller avtale med andre land. Norske myndigheter sto derfor i prinsippet fritt til å omprøve dem til enhver tid. Vi skal her berøre syv av begrensningene: 1) basepolitikken; 2) begrensninger på alliert virksomhet i Nord-Norge generelt og i Finnmark spesielt; 3) restriksjoner i tilknytning til Svalbard; 4) restriksjoner på utenlandske hemmelige tjenesters virksomhet i Norge; 5) restriksjoner på vesttysk deltakelse på nordflanken; 6) atompolitikken og 7) anløpspolitikken.

Kjernen i basepolitikken var et norsk nei til stasjonering av allierte kampenheter i landet i fredstid. (Riste 1991) Grunnokumentet er baseerklæringen fra 1. februar 1949, som var et svar på en sovjetisk note da Norge var på vei inn i A-pakten. Ifølge baseerklæringen ville den norske regjering "ikke tiltre noen overenskomst med andre stater som innebærer forpliktelser for Norge til å åpne baser for fremmede makters stridskrefter på norsk territorium så lenge Norge ikke er angrepet eller utsatt for trusler om angrep." Senere ble basepolitikken presisert ved to anledninger, i februar 1951 og i september 1977. Bakgrunnen var begge ganger at NATO-samarbeidet var i ferd med å anta nye former, noe som nødvendiggjorde en klargjøring av basepolitikken. Det ble blant annet slått fast at baseerklæringen av 1949 ikke hindret utbygging av militære anlegg, forhåndslagring av militært utstyr, allierte øvelser på norsk jord og kortvarige besøk av allierte fly- og flåtestyrker.

Bare ved ett tilfelle ble det seriøst overveid å oppgi basepolitikken, nemlig i 1951-52 i forbindelse med opprustningen under inntrykk av koreakrigen. NATO foreslo da å stasjonere en amerikansk flyving (ca. 75 fly) på Torp eller Jarlsberg. Dette opplegget ville kreve utplassering av et større antall flygere og bakkemannskaper, rundt 3 000 amerikanere i alt. Det ble argumentert med at Norge gjennom dette kunne få mer forsvar for hver krone, at forsvarsberedskapen ville styrkes, og at sikkerhetsgarantien kunne bli mer troverdig. Regjeringen Oscar Torp var åpen for å godta tilbudet, men et tverrpolitisk parlamentarisk flertall sa nei i 1952. Mot-argumentene var de tradisjonelle: Forholdet til Sovjetunionen ville tilspisses, Finlands og Sveriges stilling ville bli mer utsatt og den skjøre indrepolitiske enigheten om utenrikspolitikken kunne opphøre. Kort tid etterpå avviste den danske regjeringen et liknende amerikansk tilbud om stasjonering av amerikanske fly. Alternativet til fredstidsstasjonering skulle bli en utbygging av baseskjeletter og installasjoner, slik at allierte styrker kunne føres inn på kort varsel. (Villaume 1995: 391-498; Eriksen og Pharo 1997: 98-105)

Basepolitikken ble dermed liggende fast. Likevel pågikk det i alle år under den kalde krigen en fortolkningsstrid om basepolitikken utstrekning. Den hjemlige venstresiden og

Sovjetunionen reagerte således mot de fleste former for alliert nærvær. Allierte øvelser samt utbygging av baseskjeletter og installasjoner uthullet basepolitikken, ble det hevdet. I det store og hele ble denne kritikken avvist av den politiske ledelsen. Enkelte spørsmål ble imidlertid opplevd å ligge i en vanskelig gråsoner. Ett eksempel på dette var et fremstøt midt på 60-tallet om å avtaleregulere overføring av amerikanske jagerbombere og ulike tyske styrker til Norge svært tidlig i en krisesituasjon og med stor grad av automatikk. Fremstøtene ble avvist, fordi det la press på basepolitikken. Et annet eksempel gjaldt britisk øvelsesvirksomhet på 70-tallet, som gjennom rotasjon nærmet seg fast stasjonering.

Begrensningene på alliert virksomhet i Nord-Norge generelt og i Finnmark spesielt har lange historiske røtter, bygd på forestillingen om Nord-Norge som et særlig utsatt område i stormaktspolitikken. Forsvarsminister Hauge understreket dette hensyn allerede i mai 1949, like etter inngåelsen av A-pakten: Det ville være hensiktsmessig, hevdet han, "to let Northern Norway be in peace", som en slags buffersone mellom øst og vest. Norges deltakelse i Atlanterhavssamarbeidet måtte utformes slik at "provokasjonsmomentet" overfor Sovjetunionen ble minst mulig. (Eriksen og Pharo 1997: 32-33) Spørsmålet ble satt på spissen i forbindelse med den første store NATO-øvelsen Mainbrace i 1952, da det ble lagt ulike begrensninger på alliert virksomhet i Nord-Norge. Det siste store saken som gjaldt Nord-Norge generelt, var forhåndslagring for det amerikanske marinekorpsset. Spørsmålet utløste en heftig debatt i 1980, og det endte med at lagringsalternativet Nord-Norge ble oppgitt til fordel for Trøndelag. Samtidig ble langtrekkende fly som kunne bære kjernevåpen fjernet fra opplegget. Sett med norske myndigheters øyne ivaretok dette kompromisset så vel politiske som militære behov.

Den snevrere avgrensningen, nemlig finnmarksrestriksjonene, utkrystalliserte seg i løpet av 50-tallet, og fikk sin form i perioden 1958-63. Kjernen i begrensningene var et norsk nei i fredstid til anløp av allierte krigsfartøyer øst for 24Ø, og et nei til allierte flygninger øst for 24Ø, både over norsk territorium og over internasjonalt farvann. Begrensningen knyttet til internasjonalt farvann kom til i oktober 1960, og skyldtes erfaringene med det amerikanske etterretningsflyet U-2. Videre fikk allierte hærstyrker ikke øve i Finnmark, en begrensning som ble utformet i 1962-64 i forbindelse med at NATOs mobile styrke (AMF eller Brannkorpsset) ble tildelt krigstidsoppgaver i Nord-Norge og ønsket å øve i Finnmark i fredstid. Med få unntak kom de vestlige stormaktene til å respektere finnmarksrestriksjonene.

Den mest dyptgripende diskusjonen om en oppmykning under den kalde krigen fant sted i årene 1963-66. Bakgrunnen var det allierte ønsket om å benytte Banak flyplass i forbindelse med AMF-øvelser. I 1964 foreslo for eksempel den norske forsvarsledelsen å flytte grenselinjen til 27Ø og å bruke Høybuktnoen ved Kirkenes til enkelte militære oppdrag. Forslaget ble imidlertid avvist på politisk hold.

Bestemmelsene sto ved lag til høsten 1995, da Norge foretok en oppmykning. Mindre allierte og andre utenlandske enheter fikk nå anledning til å øve og trene i fylket, spesielt i tilknytning til Partnership for Peace. Videre kunne allierte flygninger over Finnmark finne sted ved besøk og inspeksjoner til Russland. Den norske oppmykningen avfødte russiske protester, men noen stor sak var dette neppe for myndighetene i Russland. (Klevberg 1996; Egeland Moen 1988; Tamnes 1997: 137)

Begrensningene på militær virksomhet på Svalbard skyldtes helt særegne utfordringer knyttet til øygruppens status og beliggenhet. Svalbard-problemet var en verkebyll i norsk utenrikspolitikk i mange tiår. John Lyng sa således en gang at når telefonen ringte om natten i

hans tid som utenriksminister, tenkte han på Svalbard. (Tamnes 1997: 257) Den norske varsomheten skyldtes et sett av forhold: Svalbard-traktaten av 1920 som på ulike måter begrenset Norges handlefrihet, øygruppens militærstrategiske betydning, hensynet til den faste sovjetiske bosetting og Sovjetunionens markerte interessehevdning. Norske myndigheter hadde blant annet i frisk erindring at de sovjetiske lederne i perioden 1944-47 hadde krevd at Svalbard-traktaten ble endret, at Norge avsto Bjørnøya, og at det ble etablert et norsk-sovjetisk samstyre med et felles militært arrangement. (Eriksen 1989; Holtmark 1993)

De militære begrensningene knyttet til Svalbard var spesielle av to grunner. For det første forelå det i dette tilfelle en folkerettslig begrensning, da traktaten av 1920 forpliktet Norge til "ikke å oprette eller tillate opprettet nogen flåtebasis [...] eller anlegge nogen befestning", og øygruppen måtte aldri "nyttes i krigsøiemed". I tillegg til dette utformet imidlertid Norge et sett med selvpålagte begrensninger som gikk lenger enn traktatens bestemmelser. Det andre særegne forholdet var at begrensningene ikke bare gjaldt alliert, men også i betydelig grad norsk virksomhet. Resultatet ble at øygruppen langt på vei ble en demilitarisert gråsoner mellom øst og vest. Selv om Svalbard fra 1951 inngikk i SACLANTs forsvarsområde, var det under hele den kalde krigen forutsetningen at Forsvarets oppgave ved et sovjetisk angrep var å evakuere den norske sivilbefolkningen umiddelbart. Bare et sivilforsvar ble etablert. De norske myndighetene utnyttet ikke engang de traktatmessige mulighetene til å bygge opp et lokalforsvar. Myndighetene skilte hele tiden skarpt mellom forsvaret av fastlandet og Svalbard, der, "vi ikke har gjort noe og akter [...] ikke å gjøre noe", som utenrikskomiteens formann, Finn Moe, uttrykte det i 1951. (Eriksen og Pharo 1997: 94) Vår kunnskap om russernes militære planer er ennå utilstrekkelige, men trolig ville de i en krig raskt ha etablert seg på øygruppen.

For ikke å provosere Sovjetunionen nølte også Norge lenge med å realisere planene om å bygge en sivil flyplass på Svalbard. Da denne ble offisielt åpnet i 1975, tillot Norge at russerne fikk stasjonere et lite bakkemannskap, og de ble gitt forsikringer om at flyplassen skulle være "reservert utelukkende for sivil luftfart".

I tiden fra 1975 kan vi identifisere to motstridende tendenser i norsk svalbardpolitikk. På den ene side ble norske myndigheter for en tid enda mer varsomme enn før med å tillate virksomhet som russerne kunne oppfatte å ha et militært potensial. Det mest markante uttrykk for denne varsomheten var regjeringens beslutning i 1976 om at militære fly inntil videre ikke fikk bruke flyplassen uten i rene særtilfeller, heller ikke om formålet var sivilt. Det var først på 80-tallet at norske myndigheter igjen gradvis åpnet for anløp av militære fly og fartøyer på øygruppen. På den annen side startet norske myndigheter i 1975 en kraftfull utbygging av svalbardsamfunnet. Dette fikk ganske umiddelbare konsekvenser, ved at styringsapparatet ble bygd ut og at bevilgningene økte sterkt. Gjennom disse tiltakene maktet Norge gradvis å demme opp for russernes markante selvrådighet på øygruppen. Vi kan se en sammenheng mellom de to nevnte tendensene i norsk svalbardpolitikk: Norske myndigheter forsøkte å unngå strid om militære og sikkerhetspolitiske spørsmål og om et vestlig nærvær i en tid da svalbardsamfunnet ble forsøkt erobret nedenfra gjennom et indre norsk landnåm. Omveltningene i Sovjetunionen ga Norge mulighet til å videreføre en aktiv norsk selvhevdelsespolitikk, dels fordi Russland ble mer samarbeidsvillig, dels fordi den russiske gruvedriften ble kraftig innskrenket. En konfliktfylt fortid og usikkerheten om russisk politikk i fremtiden bidro likevel til en fortsatt norsk tilbakeholdenhet på Svalbard. (Tamnes 1997: 257-73)

På Jan Mayen, der suvereniteten ikke var begrenset av en internasjonal traktat, våget norske myndigheter mer. Amerikanerne fikk i 1959-60 etablere Loran-A- og Loran-C-sambandsstasjoner på øya, og det fåtallige norske personellet ble satt opp som HV-soldater. I en krigssituasjon skulle imidlertid Jan Mayen som Svalbard evakueres.

Norges ambisjoner om å begrense virksomheten til utenlandske hemmelige tjenester i Norge, gjenspeilte – som de øvrige selvpålagte restriksjonene – et forsøk på å ivareta viktige nasjonale og indrepolitiske behov og hensynet til Moskva. I utgangspunktet var det også her fellesinteressene og den gjensidige informasjonsutvekslingen som preget norske hemmelige tjenesters forbindelser med utenlandske samarbeidspartnere, og Norge mottok under den kalde krigen mye økonomisk og teknisk bistand fra vestmaktene. Samtidig var imidlertid norske myndigheter i hele etterkrigsperioden på vakt mot at utenlandske etterretnings- og overvåkingstjenester tok seg til rette på norsk territorium, og Norge var også på dette området urolig for at vestmaktene kunne provosere russerne i et følsomt område. Hvor skjæringspunktet mellom integrasjon og avskjerming ble trukket på dette feltet, var både aktør- og situasjonsbetinget og fluktuerte derfor i en viss utstrekning under den kalde krigen.

At vestlige stormakter ikke alltid tok tilbørlig hensyn til norske interesser, viser blant annet U-2-episoden i mai 1960, da det amerikanske spionflyet ble skutt ned over Sovjetunionen på vei til Bodø. Norske myndigheter ble ikke orientert om denne overflygingen på forhånd. Det viktigste mottrekket for å sikre norsk kontroll med etterretningsvirksomheten i nord ble å bygge opp en sterk nasjonal etterretningstjeneste. Med dette kunne Norge imøtekomme behovet for informasjonsinnhenting på vestlig side og samtidig sikre nasjonal kontroll. (Riste og Moland 1997) Vi gjenfinner dette mønsteret også i forbindelse med overvåking. I de første etterkrigsårene var den norske overvåkingstjenesten særlig bekymret for den kartlegging av norske borgere som fant sted i britisk og amerikansk regi. Gjennom de avtaler overvåkingsmyndighetene inngikk på 50-tallet med samarbeidende tjenester ble det søkt å sette en stopper for denne irregulære virksomheten. Videre ble det innskjerpet at utenlandske tjenester på egen hånd ikke kunne iverksette operasjoner mot øststatenes diplomatiske representasjoner i Norge. Også avlytting skulle skje i regi av norske myndigheter. (Bergh og Eriksen 1998. Se for øvrig bidragene til Olav Riste og Trond Bergh).

Norge var blant de NATO-land i Europa som nølte lengst med å normalisere det militære samarbeidet med Vest-Tyskland. Mens det tosidige forholdet gradvis utviklet seg til å bli særdeles nært på det økonomiske og politiske området, forble det militære samarbeidet problemfylt i svært mange år. Bakgrunnen var skyggen fra annen verdenskrig og gjenoppbyggingen av det vesttyske forsvaret fra 1955. Stadige advarsler fra Sovjetunionen mot et norsk-tysk militært samarbeid bidro til å nøre opp under den norske skepsisen. Samtidig som Norge så klare fordeler i en tysk forsvarsmedvirkning, også i flankeforsvaret, ble det opplevd som nødvendig også å holde avstand. Dragkampen om det tyske nærværet og om tysk deltakelse i flankeforsvaret var mest intens i årene 1958-1966, da Vest-Tyskland fremmet en rekke forslag om representasjon og støttepunkter i Norge. Et av de fremste stridsspørsmålene gjaldt den tyske representasjonen ved Nordkommandoen. Dette var et stort stridstema på slutten av 50-tallet. Etter mye strid ble to tyske offiserer tilknyttet kommandoen i 1959. På 60-tallet fant det sted en tautrekking mellom norske og allierte myndigheter om en økning i antallet. Flere tyske offiserer fikk da tjenestegjøre ved Nordkommandoen. Det var likevel først på 80-tallet at Norge tillot en utvidelse slik at Tyskland oppnådde status som likestilt, i samsvar med landets militære betydning for nordflanken. Et annet sentralt stridstema i mange år var tysk deltakelse i NATOs Brannkorps, og dermed i landmilitære øvelser i Norge. Da Brannkorpset øvde første gang i Norge i 1964, sørget Norge for at de

tyske bidragene til styrken ble erstattet av italienske; det gjaldt på den tiden et feltsykehus og en fallskjermataljon. På 70-tallet åpnet regjeringen for en beskjeden tysk medvirkning, men det var først i 1988 at tyske kampstyrker fikk delta under AMF-øvelse i Norge. På dette tidspunkt vakte beslutningen knapt noen reaksjon. Norge hadde endelig sluttet fred med Tyskland. (Jølstad 1995; Tamnes 1997: 101-105. Se for øvrig Anders Jølstads bidrag).

Striden om norsk atompolitikk gjenspeilte at kjernevåpen ble selve bærebjelken i vestblokkens forsvar i løpet av 50-tallet. Under inntrykk av NATOs doktrine om massiv gjengjeldelse ble atomvåpen således utplassert i flere europeiske land i fredstid. Også Norge ble vevd inn i 50-tallets allierte atomstrategi, men Norge var et av få land i NATO som sa nei til lagring av atomstridshoder i fredstid. Arbeiderpartiets landsmøte vedtok våren 1957 at "atomvåpen må ikke plasseres på norsk område", et standpunkt som ble bekreftet av statsminister Einar Gerhardsen på NATOs toppmøte i Paris i desember samme år. Norske myndigheter la i dette at atomstridshoder ikke kunne lagres i landet i fredstid, verken for norske og allierte styrker. DNAs landsmøte-vedtak gjaldt for fire år. Spørsmålet var i tiden etter 1957 gjenstand for stor politisk debatt, og en rekke forberedelser ble gjort for det tilfelle at vedtaket fra 1957 skulle bli omstøtt. Det ble således anskaffet leveringsmidler som kunne bruke kjernevåpen, det pågikk en viss øvelsesvirksomhet, og det ble bygd atomlagre. Beslutningene fra 1957 ble imidlertid bekreftet i 1960-61, både av partiet og av regjeringen og Stortinget. Vedtakene kom til å inngå i en bredere revurdering med økt vekt på konvensjonelt forsvar, en endring som også kom til uttrykk i USAs og senere NATOs overgang til doktrinen om fleksibelt svar. Med dette ble den norske forberedelsesprosessen også reversert. Senere ble det norske standpunktet forankret i ikke-spredningsavtalen fra 1968 og understreket med stor kraft i politikk og praksis. (Tamnes 1989: 203-36)

Tanken om en oppmykning ble reist fra alliansens side ved flere anledninger også etter 1961, men alle disse initiativene ble avvist på norsk hold. Den opsjonen som dermed i hovedsak gjensto, var at støttemaktene kunne bringe med seg kjernevåpen til landet i en krig – en mulighet som fortsatt eksisterer. Men også denne opsjonen kom under press etter hvert, særlig etter at det brøt ut et atomopprør på slutten av 70-tallet. Det var i denne atmosfæren at Arbeiderpartiet i 1981 vedtok å arbeide for en nordisk atomvåpenfri sone. Vedtaket utløste uvanlig sterke reaksjoner i alliansen, særlig i USA. Under et møte med Frydenlund i mai 1981 truet USAs utenriksminister, Alexander Haig, med at opprettelsen av en slik sone kunne få dramatiske følger for forsvarssamvirket mellom USA og Norge. Sonesaken verserte også etter dette, men det ble knyttet så mange betingelser til gjennomføringen at den i realiteten ble ganske harmløs. (Tamnes 1997: 115-27)

Anløpspolitikken, den siste av de norske selvpålagte begrensningene vi skal behandle her, ble kjørt frem med stor tyngde av Sosialistisk Valgforbund (senere Sosialistisk Venstreparti) etter at partiet stormet inn på Stortinget i 1973. Resultatet ble den såkalte Bratteli-doktrinen fra oktober 1975: "Vår forutsetning ved anløp av fremmede krigsskip har vært og er at atomvåpen ikke medføres om bord. Norske myndigheter regner med at så vel allierte som andre atommakter respekterer denne forutsetning." Formuleringene var nøye tilpasset det faktum at fremmede krigsfartøyer nøy immunitet og derfor ikke kunne inspiseres, og at de vestlige atommakter verken ville bekrefte eller benekte at de hadde kjernevåpen om bord. Med denne doktrinen ble det etablert en ny selvpålagt binding, som ikke var utledet av atompolitikken. Langt på vei innebar doktrinen en formalisering av praksis, men den avvek fra tidligere uttalelser på ett punkt: den gjaldt "besøk i norsk havn", altså ikke i sjøterritoriet som sådan.

Spørsmålet om å revidere anløpspolitikken ble drøftet ved flere anledninger senere, særlig på slutten av 70-tallet og i 1986. Begge gangene spilte Holst en sentral rolle. I det første tilfellet var det tale om å oppheve Bratteli-erklæringen. Spørsmålet ble tatt opp av forsvarsminister Hansen og statssekretær Holst etter at de kom til Forsvarsdepartementet i 1976. De viste til at den tekniske utviklingen og en ny operativ praksis hadde ført til at en stor del av atomvåpenmaktens krigsfartøyer var utstyrt med raketter og torpedosystemer som kunne skyte ut atomladninger. Anløpsforutsetningen kunne dermed bli et alvorlig hinder for fremtidige besøk av moderne marinefartøyer, hevdet Hansen og Holst. Av ulike grunner ble forslaget ikke fulgt opp.

I det andre tilfelle var det tale om å skjerpe anløpspolitikken. Det skjedde i 1986, da spørsmålet var blitt et kontroversielt tema i mange land, herunder i New Zealand og Danmark. Våren 1986 overtok Holst som forsvarsminister. Han hadde tidlig på 80-tallet stilt seg kritisk til sider ved NATOs kjernevåpenstrategi. To uker etter at han kom til Forsvarsdepartementet, ble atomvåpen-forutsetningen uttrykkelig tatt inn ved klareringen av et amerikansk fartøy. Initiativet utløste sterke reaksjoner i USA og Storbritannia, og Holst måtte i realiteten gi seg ut, da prisen kunne blitt for høy. New Zealand, som ikke ville vike, måtte da også betale en høy pris for sin standhaftighet. Med avviklingen av den kalde krigen forsvant anløpspolitikken som hjemlig og norsk-amerikansk stridstema. (Tamnes 1997: 127-130)

Dersom vi ser på norsk integrasjons- og avskjermingspolitikk under ett, så kan vi fastslå at målsettingen var å forene behovet for militær sikkerhet med hensynet til bredere sikkerhetspolitiske behov, nasjonal kontroll og nødvendigheten av å imøtekomme indrepolitiske forventninger. Vi kan videre se at forholdet mellom integrasjon og avskjerming ofte utviklet seg ofte dialektisk: Økt integrasjon ble således i mange tilfeller etterfulgt av nye avskjermingstiltak. Tilslutningen til A-pakten i 1949 ble for eksempel ledsaget av base-erklæringen. I 1981 godtok Norge forhåndslagring for det amerikanske marinekorpset, men lagrene ble etter en opprivende strid lagt til Trøndelag i stedet for til Nord-Norge. I 1987 foreslo SACLANT å etablere flere nye støttepunkter i Norge. Først trenerte Norge saken, fordi den var politisk betent. Senere, da NATOs interesse for Norge var i ferd med å avta som en følge av den nye tid, arbeidet Norge iherdig for å få prosjektet realisert, men da var det for sent.

Hvilken rolle og betydning hadde den norske avskjermingspolitikken og særordningene? Vi må i dag kunne konkludere med at begrensningene hadde en gunstig politisk virkning på forholdet til Sovjetunionen. Lederne i Kreml satte etter hvert pris på begrensningene. Dette ble tilkjennegitt både internt og i offentlige uttalelser. Russernes kritikk gikk på at ulike former for alliert virksomhet i Norge bidro til å uthule begrensningene, samtidig som de ønsket dem utvidet. På den annen side er det mindre sannsynlig at de norske begrensningene bidro til en ekstra grad av russisk militær tilbakeholdenhet i Norges nærområde, men våre kunnskaper her er ennå beskjedne.

På vestlig side ble avskjermingspolitikken tidvis opplevd som både brysom og urealistisk. Særlig på alliert militært hold ble de norske særordningene kritisert, og ved enkelte anledninger ble flere av dem også foreslått avskaffet eller modifisert. På alliert regjeringshold var misnøyen mindre utbredt, og her forsønte man seg tidligere med begrensningene. Etter hvert uttalte ledende amerikanske og britiske politikere seg ikke sjeldent direkte positivt om for eksempel base- og atompolitikken, med henvisning til at restriksjonene bidro til nordisk stabilitet og lavspenning, blant annet ved at russerne lot Finland være i fred.

Sett fra et norsk synspunkt må en kunne fastslå at tiltakene isolert sett bidro til å svekke forsvarskraften. Norske myndigheter la da heller aldri skjul på dette. De argumenterte imidlertid med at begrensningene var gunstige ut fra en bredere sikkerhetspolitisk vurdering, både av hensyn til lavspenning i nord, i forhold til Sovjetunionen og av hensyn til Finland. Enn videre hevdet norske myndigheter at de selv pålagte restriksjonene medvirket til å dempe de indrepolitiske motsetningene om sikkerhetspolitikken. Dette var utvilsomt riktig. Begrensningene var med på å skape en bred konsensus om sikkerhetspolitikken. Ingen av utenriksministrene som etterfulgte Lange, gjorde da heller noe alvorlige fremstøt for å avvikle noen av særordningene. Norske politiske myndigheter hadde neppe selv noe stort ønske om å rokke ved dem, og de må åpenbart ha vurdert det slik at den politiske belastningen ville bli for stor. De som ønsket en mer fundamental omlegging, fantes særlig i Arbeiderpartiet, Høyre og i Forsvaret. Disse ble aldri tallrike og sterke nok til å skape alvorlig strid om den minimumsløsningen som forsvars- og utenriksledelsen alt ved inntreden i Atlanterhavsalliansen hadde søkt å tømme ut.

Konsensus og konflikt

For norske myndigheter har det i etterkrigsperioden vært en sentral målsetting å ha en bred partipolitisk oppslutning om hovedlinjene i forsvars- og utenrikspolitikken. I praksis lyktes dette langt på vei. Lange hadde i sine tjue år som utenriksminister stort sett bred støtte for de utenrikspolitiske hovedlinjene, der en utbredt lojalitet overfor alliansen ble kombinert med ansatser til utakt. Under Lange forsøkte Norge i en rekke tilfeller, dels alene og dels med støtte fra likesinnede stater, å få gjennomslag for en mer avspenningsorientert og antikolonial politikk. Å karakterisere ham som en knemyk og servil tjener for USA og NATO, slik enkelte motstandere har gjort, gir liten mening. (Haugland: 1986: 75, 112, 238) Jens Chr Hauge, en av hovedarkitektene både for medlemskapet i A-pakten og de norske særordningene, ga alt i 1949 en fortettet karakteristikk av det som skulle bli en norsk hovedlinje i det allierte forsvarssamarbeidet: "Forsvar vår dyd, men kom oss ikke for nær". (Eriksen og Pharo 1997: 85)

Den dualistiske norske sikkerhetspolitikken under den kalde krigen hadde dype historiske røtter og var påvirket av naboskapet til den østlige stormakten. Den var samtidig også et direkte resultat av kompliserte indrepolitiske spenninger og avveininger. Motstandere og skeptikere bidro til å redusere tempoet i og omfanget av den norske integrasjonen i vestblokken. Stormaktsskepsisen og nasjonalismen, det vi kan betrakte som det isolasjonistiske grunntrekket i den norske utenrikspolitiske tradisjonen, levde altså etter 1949 videre i nye former.

Den politiske venstresiden sto for den mest systematiske og vedvarende opposisjonen. Denne utgjorde et særlig problem for Arbeiderpartiet, både fordi partiet hadde regjeringsansvaret i de fleste etterkrigsårene, og fordi mye av denne opposisjonen fantes i partiets egne rekker.

De utenrikspolitiske konfliktene i Arbeiderpartiet kan føres tilbake til mellomkrigsårene. De kom tydelig til uttrykk da Norge gikk inn i Atlanterhavsalliansen våren 1949. Både arbeiderpartiregjeringen, stortingsgruppen og velgerne var splittet omtrent på midten under tautrekkingen om en skandinavisk eller nordatlantisk forsvarsløsning i 1948-49. På 50- og 60-tallet ble de opposisjonelle langt færre, men fortsatt var en del politikere og velgere på venstresiden i DNA og fagbevegelsen imot NATO-medlemskap. (Meyer 1989) Fra slutten av 60-tallet satte imidlertid få åpent spørsmålstegn ved selve alliansetilknypningen. I stedet kom venstreopposisjonen til å rette søkelyset mot det materielle innholdet i samarbeidet. Tidlig på

90-tallet, da den kalde krigen var avviklet, mente til og med et flertall av Sosialistisk Venstrepartis velgere at NATO bidro til fred.

Venstresidens kritikk mot alliansenpolitikken materielle innhold rettet seg dels mot alliertes blodige kolonikriger, USAs globale engasjementer og intervensjoner, den kjernefysiske opprustningen og det vesttyske forsvarsbidraget. Gjennomgående krevde dessuten venstreopposisjonen en løsere norsk NATO-tilknytning, lavere norsk forsvarsinnsats og en mer aktiv og profilert avspenningspolitikk overfor østblokkstatene.

I enkelte perioder, særlig i årene 1949-65 og rundt 1980, var det til dels betydelig uenighet også på topplanet i det regjerende Arbeiderpartiet. I bunn og grunn dreide konfliktene seg om politikken overfor Sovjetunionen og hvor balansepunktet mellom integrasjon og avskjerming skulle gå. I NATOs første femten år var den periodiske konflikten mellom Statsministerens kontor under Gerhardsens bestyrelse og Utenriksdepartementet under Halvard Lange mest slående. Men også partisekretær Haakon Lie engasjerte seg sterkt, dels som støttespiller for utenriksminister Halvard Lange, dels med egne sterkt antikommunistiske og pro-amerikanske standpunkter. Sist på 70-tallet representerte utenriksminister Knut Frydenlund og havrettsminister Jens Evensen motpolene. Verken Gerhardsen eller Evensen hadde sitt hjerte i NATO, selv om de begge erkjente nødvendigheten av samarbeidet. Begge var innstilt på å gå betraktelig lenger i tilnærming til Sovjetunionen enn flertallet i regjeringen og partiapparatet. I hele sin tid som statsminister kjempet Gerhardsen mot en endring av base- og atompolitikken. Evensen på sin side ble, med særlig støtte i fiskerikretser og deler av arbeiderbevegelsen, en pådriver for gråseavtalen og en nordisk atomvåpenfri sone.

I tillegg til denne kritikken med forankring på venstresiden, fantes det også en misnøye med NATO-integrasjonen fra det vi kan kalle nasjonalkonservative kretser. I en brevveksling med sin statssekretær Dag Bryn i 1955 hevdet Lange at det ikke hadde vært den tradisjonelle NATO-opposisjonen som først og fremst hadde voldt problemer og hindret et tettere samarbeid med vestmaktene. Langt mer bekymringsfull var den tverrpolitiske opposisjonen han møtte fra "bøndene", ikke bare i spørsmålet om økonomisk integrasjon i Norden og Europa, men også i sikkerhetspolitikken. Særlig i Stortingets utvidede utenriks- og konstitusjonskomite fantes det representanter fra samtlige partier, med Høyres formann C.J. Hambro i spissen, som var sterkt skeptiske til de nye internasjonale engasjementene. Disse "bøndene", eller nasjonalkonservative, utgjorde et uromoment for regjeringene, i likhet med – og i noen grad i samklang med – NATO-skeptikerne i Arbeiderpartiet. Det var en slik allianse som hindret regjeringen Torp fra å få endret basepolitikken. Videre argumenterte de nasjonalkonservative imot en alliert felleskommando i Norge. Nordkommandoen var, ble det hevdet, å betrakte som en "utpreget base", og fellesforsvaret ville bety "et fremmet militærdiktatur i vårt land", ifølge Gabriel Moseid fra Bondepartiet. Den nasjonale orienteringen ga seg endelig uttrykk i at de nasjonalkonservative ville ha tysklandsbrigaden (1947-53) hjem og i forestillingen om Heimevernet som et viktig ledd i det norske forsvaret. (Eriksen og Pharo 1997: 80-84)

De nasjonalkonservative representerte var en svært løs gruppedannelse, og antallet medlemmer varierte over tid og fra sak til sak. Styrken til denne gruppen avtok på 60-tallet. En viktig grunn til det var at Høyre gjennomgikk et generasjonsskifte og nå fremsto som et markedsliberalt og utvetydig atlantisk orientert parti. De nasjonalkonservative, med forankring i Arbeiderpartiet og sentrumspartiene, spilte imidlertid også senere en viktig rolle i kampen mot norsk medlemskap i EF, og sammen med den politiske venstresiden var de med på å skape en sterk protestbevelse mot kjernevåpen rundt 1980.

Konfliktene rundt 1980 om NATOs atompolitikk og om en nordisk atomvåpenfri sone gjaldt også i bunn og grunn spørsmålet om hvordan norsk politikk skulle balanseres mellom avskrekking og beroligelse i forhold til Sovjetunionen og integrasjon og avskjerming i forhold til allierte. Bak skepsisen mot atomvåpen lå imidlertid også en dypfølt folkelig engstelse for "det endelige våpen". Atomvåpnene er "menneskets opprør mot Gud", uttalte således bispemøtet i 1982, midt under den heftigste striden om NATOs kjernevåpen under den kalde krigen. (Tamnes 1982: 91) Norske politikere var derimot i allminnelighet forsiktige med å støtte forslag og resolusjoner som kunne oppfattes å undergrave NATOs atomstrategier.

Brudd og kontinuitet

På 80-tallet var nordregionen blitt et strategisk nøkkelområde i den kalde krigen, og Norge fikk uvanlig stor oppmerksomhet i alliansens forsvarsplanlegging. Etter avslutningen av den kalde krigen har NATO-samarbeidet gjennomgått vesentlige endringer, der Norges posisjon er blitt mer marginal i forhold til viktige kraftfelter i det internasjonale systemet. At det norske folk i 1994 igjen sa nei til medlemskap i EU, bidrar til å understreke dette.

Men også på norsk side har man forsiktigvis tilpasset seg de nye geopolitiske utviklingstrekkene. Forsvarsutgiftene er redusert i lys av en mindre påtrengende trussel, selv om nedskjæringene er mindre enn i de fleste land i alliansen. Norge har også engasjert seg i de mange nye oppgavene som NATO har påtatt seg, og dialogen med de nordiske land er blitt styrket vesentlig. Det er dessuten innledet et nærmere samarbeid med Russland. Norsk sikkerhetspolitikk er følgelig blitt mer sammensatt og repertoaret av oppgaver mer mangfoldig.

Likevel er kontinuiteten mer fremtredende i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk enn i mange land man gjerne sammenlikner seg med. Dette bunner i en vurdering av at visse geostrategiske grunntrekk ligger fast. Den nordvestre delen av Russland, med Kolahalvøya og tilstøtende havområder, er fortsatt av stor betydning i den kjernefysiske balansen mellom Russland og USA. (Den norske atlantehavskomite 1998) Dimensjonsproblemet eller mangelen på regional maktpolitisk likevekt i nord eksisterer fortsatt, selv om den russiske militærmaskinen er mye mindre imponerende på 90-tallet enn under den kalde krigen. På denne bakgrunn er det nordnorske problemet fortsatt en sentral faktor i norsk forsvarsplanlegging.

I tillegg er atlantehavssamarbeidet fortsatt en bærebjelke i Norges internasjonale orientering, med USA som den fremste referansemakt. Bakgrunnen for dette er usikkerheten om hvilken vei Russland vil gå, samt en sterk og tradisjonsfylt atlantisk orientering. Ledetråden i norsk tenkning på 90-tallet er langt på vei den samme som i 1960, da en stortingsmann fra Arbeiderpartiet uttalte følgende i en samtale med USAs ambassadør i Oslo: "We desperately want American leadership, we do not want to be told what to do, but we want the United States to follow policies we can support". (Foreign Relations of the United States, 1958-60, bd. 7: 693)

Litteratur

Berg, Roald 1995. Norsk Utenrikspolitikks Historie, bd. 2, Norge på egen hånd 1905-1920. Oslo.

Berdal, Mats 1987. The United States, Norway and the Cold War, 1954-60. Oxford.

- Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen 1998. Den hemmelige krigen, bd. 1 og 2. Oslo.
- Cole, Wayne S. 1989. Norway and the United States 1905-1955. Two Democracies in Peace and War. Iowa State University Press.
- Den norske atlantehavskomite 1998. The Military Balance in Northern Europe 1997-1998. Oslo.
- Eriksen, Knut Einar 1972. DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet etter 2. verdenskrig. Oslo.
- Eriksen, Knut Einar 1989. Svalbardspørsmålet fra krig til kald krig, i Trond Bergh og Helge Ø. Pharo (red.). Historiker og veileder. Festskrift til Jakob Sverdrup. Oslo.
- Eriksen, Knut Einar og Helge Ø. Pharo 1997. Norsk Utenrikspolitikk Historie, bd. 5, Kald krig og internasjonalisering 1949-1965. Oslo.
- Frydenlund, Knut 1982. Lille land - hva nå? Refleksjoner om Norges utenrikspolitiske situasjon. Oslo.
- Halvorsen, Martin 1998. Østpolitikken. Norske avspenningsbestrebelse 1962-1972. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Haugland, Jens 1986. Dagbok frå kongens råd. Oslo.
- Hendriksen, Gro 1994. Mellom allianselojalitet og markedsinteresser. Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-1962. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Holtmark, Sven G. 1993. A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway, 1920-1953. Forsvarsstudier 7. Oslo.
- Holst, Johan Jørgen 1967. Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv, bd. 1 og 2. Oslo.
- Jølstad, Anders 1995. Det tyske problem. Norsk sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland, 1955 til 1965. Forsvarsstudier 5. Oslo.
- Klevberg, Håvard 1996. Luftmakt i Finnmark: Banak flystasjon i Den kalde krigen, 1955-70. Forsvarsstudier 4. Oslo.
- Lundestad, Geir 1980. America, Scandinavia and the Cold War, 1945-1949. New York.
- Lundestad, Geir 1985. Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk: Et faglig provoserende essay, i Johan Jørgen Holst (red.). Internasjonal Politikk, Temahefte 1.
- Lyng, John 1976. Mellom øst og vest. Erindinger 1965-1968. Oslo
- Meyer, Johan Kr. 1989. Den sikkerhetspolitiske opposisjon 1949-1961. Forsvarsstudier 3. Oslo.

Midtun, Atle Konta 1997. Bona Fide – i god tro. Ungarske utenrikspolitiske initiativ og vurderinger i forholdet til Norge 1945-1965. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Moen, Knut Egeland 1988. Selvpålagte restriksjoner i nord, 1945-1965. Forsvarsstudier 5. Oslo.

Moen, Ragnar 1997. Østenfor Vest og vestenfor Øst. Jugoslavia i norsk utenrikspolitikk 1945-1965. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Riste, Olav 1991. Isolasjonisme og stormaktsgarantier. Norsk tryggingsspolitikk 1905-1990. Forsvarsstudier 3. Oslo.

Riste, Olav og Arnfinn Moland 1997. "Strengt hemmelig". Norsk etterretningsteneste 1945-1970. Oslo.

Skodvin, Magne 1971. Norden eller NATO. Utenriksdepartementet og og alliansespørsmålet 1947-1949. Oslo.

Sverdrup, Jakob 1996. Norsk Utenrikspolitikk Historie, bd. 4, Inn i storpolitikken 1940-1949. Oslo.

Stokke, Olav Schram og Ola Tunander 1994. The Barents Region: Cooperation in Arctic Europe. London.

Tamnes, Rolf 1987. Integration and Screening. The Two Faces of Norwegian Alliance Policy, 1945-1986, i Rolf Tamnes (red.). Forsvarsstudier VI. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter – Forsvarets høgskole. Oslo.

Tamnes, Rolf 1989. Handlefrihet og lojalitet. Norge og atompolitikken i 1950-årene, i Trond Bergh og Helge Ø. Pharo (red.). Historiker og veileder. Festskrift til Jakob Sverdrup. Oslo.

Tamnes, Rolf 1991. The United States and the Cold War in the High North. Oslo.

Tamnes, Rolf 1997. Norsk Utenrikspolitikk Historie, bd. 6, Oljealder 1965-1995. Oslo.

Villaume, Poul 1995. Alliered med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961. København.